

مشروطیت از زبان تقی زاده

به کوشش و پژوهش

محمّد تبتی سنجابی

شرکت هزاره سوم اندیشه

سرشناسه	: تربتی سنجایی، محمود، ۱۳۴۰ - ، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور	: مشروطیت از زبان تقی‌زاده/ به کوشش و پژوهش محمود تربتی سنجایی.
مشخصات نشر	: تهران: هزاره سوم اندیشه، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۳۳۶ص.
شابک	: 978-964-8088-17-5
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه.
دداشت	: نمایه.
موضوع	: تقی‌زاده، سیدحسن، ۱۲۵۷ - ۱۳۴۸. (Taqizadah, Hasan)
موضوع	: حزب اجتماعیون عامیون ایران (Hizb Ejtemaiyun Amiyun Iran)
موضوع	: ایران -- تاریخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ق.
موضوع	: Iran -- History -- Constitutional Revolution, 1906-1909
موضوع	: ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۰۴ - ۱۳۲۰
موضوع	: Iran -- History -- Pahlavi, 1925 - 19۴۱
رده‌بندی کنگر	: DSR۱۴۸۶/ت۷/ت۴ ۱۳۹۸
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۵ / ۰۲۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۰۴۰۴۸

انتشارات هزاره سوم اندیشه

مشروطیت از زبان تقی‌زاده

به کوشش و پژوهش: محمود تربتی سنجایی

• ویراستار: محمد رفیعی مهرآبادی • صفحه‌آرایی: سید محمود اندیشه

• طرح جلد: آروین رفیع‌زاده

• چاپ و صحافی: قشقای

• چاپ اول: تهران ۱۳۹۹ • شمارگان: ۵۰۰ • قیمت: ۶۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۸۸-۱۷-۵

ناشر: هزاره سوم اندیشه

تهران، میدان انقلاب، کوچه آبرو، شماره ۱

تلفن و نمابر: ۶۶۰۳۷۶۴۸ - همراه: ۰۹۱۲۷۱۷۳۹۲۴

تلفن پخش: ۶۶۹۶۵۳۷۷

سایت: www.hsap.ir آدرس الکترونیکی: hsapub@gmail.com

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست

۱۱	۱. مقدمه.....
۱۱	خطابه‌های تقی زاده.....
۱۴	نگاهی کوتاه به ردگام سیاسی تقی زاده.....
۲۱	سال شمار زندگی سید حسن تقی زاده.....
۲۸	تقی زاده از نگاه دیگران.....
۲۸	اسماعیل رائین.....
۳۰	احمد کسروی.....
۳۴	منوچهر سعید وزیری.....
۳۶	پاسخ تقی زاده به منتقدان.....
۴۱	۲. دیباچه به قلم تقی زاده.....
۴۵	۳. خطابه اول.....
۴۶	لفظ مشروطیت.....
۵۰	قیام اسپار تا کوس و مزدک.....
۵۴	عثمانیان و مشروطیت.....

- ۵۹.....خروش سعدی
- ۶۱.....روسیان تجاوزگر
- ۶۴.....مقدمات انقلاب مشروطیت
- ۶۸.....فرانسه زورگو
- ۶۸.....تسلط سیاسی و اقتصادی روسیه بر ایران
- ۷۳.....۲. خطابه دوم: میزبان بی ادب
- ۷۶.....امیرنیر و اصلاحات
- ۷۸.....اوس و کسمکش
- ۸۱.....تأسیس انجمن
- ۸۴.....کسروی خراب می گوید
- ۸۷.....حذف مستمری ها
- ۹۰.....مشروع یا مشروطه
- ۹۴.....واقعہ میدان توپخانه
- ۹۶.....استخاره برای تخریب
- ۱۰۱.....۵. خطابه سوم: یادداشت های متفرقه
- ۱۰۴.....عهدنامه ایران و روس
- ۱۰۸.....استبداد
- ۱۱۱.....داستان تحصن: پاسخ به کسروی و یحیی دولت آبادی
- ۱۱۶.....استبداد صغیر
- ۱۱۷.....مردم یونجه می خورند
- ۱۱۹.....توسل به شاه
- ۱۲۱.....روس ها آمدند
- ۱۲۳.....تحصن و خلع شاه
- ۱۲۵.....هیات دولت جدید

۱۲۶	.....	اخراج شاه
۱۲۹	.....	از یاد رفتگان
۱۳۳	.....	۶. یادداشت‌های تقی‌زاده درباره‌ی خطابه‌ها
۱۴۶	.....	پاسخ تقی‌زاده به پرسش‌های مطرح‌شده
۱۶۵	.....	منابع
۱۶۷	.....	پیوست‌ها
۱۶۹	.....	پیوست ۱: چهار مقاله و چهار دیدگاه درباره تقی‌زاده
۱۷۱	.....	آتش در زیر پنجره/ محمدابراهیم باستانی پاریزی
۲۰۹	.....	سه زندگی در یک عمر/ همایون کاتوزیان
۲۶۳	.....	تقی‌زاده در زمان قاجاری/ الزا ایچرنسکا
۳۰۱	.....	آشنایی با تقی‌زاده/ مهدی باقی‌زاده
۳۰۷	.....	پیوست ۲: مکاتبات تقی‌زاده و میرزا حسن‌الدوله
۳۱۹	.....	پیوست ۳: داوری‌های مبتنی بر
۳۲۷	.....	نمایه
۳۳۵	.....	عکس‌ها

پیشگفتار ناشر

در میان رجال سیاسی ایران در زمان معاصر، سیدحسن تقی‌زاده (۱۲۴۸-۱۲۵۷) از موقعیت ویژه‌ای برخوردار است. نقش او در برپایی قیام مشروطه؛ هدایتی از مردم‌سالاری و مخالفت با سلطنت رضاخان پهلوی؛ پیوستن او به نظام حکمرانی، رضاشاه و ماجرای تجدید قرارداد نفت ایران و انگلیس در سال ۱۳۰۱ (۱۲۱۲ ش.) و ادامه فعالیت‌های دیپلماتیک و سیاسی او در دوره سلطنت محمدرضا شاه به نامی.

نگاهی گذرا به سیر تحول زندگی و افکار تقی‌زاده، نشان می‌دهد که وی یک شخصیت «خاکستری» است - نه «سبید» است و نه «سیاه» - به زبان ساده، دارای جنبه‌های مثبت و منفی و ضد و نقیض است. تقی‌زاده مردی ادیب و سخنور بود و اطلاعات وسیعی درباره تاریخ اسلام و سایر ادیان، داشت؛ مقالات متعدد او گواهی است بر این مدعا. چنان‌که یونانیان درازی را در اروپا به سر برده بود، با فرهنگ و تمدن غرب کاملاً آشنا و شیفته آن بود، به‌طوری‌که یکی از هواداران سرسخت تجدد (مدرنیته) در ایران بشمار می‌رفت. الگوی فکری او در این زمینه، نظام حکومتی بریتانیا بود (مخافت او با «مشروع» مطلع شده توسط مرحوم شیخ فضل‌الله نوری نیز از همین باب است). چون این مقدمه محدود به سه سخنرانی تقی‌زاده در باشگاه مهرگان پیرامون مشاهدات وی از مشروطیت (تا پایان استبداد صغیر) است، لذا فقط به

جهاات معینی از شخصیت تقی‌زاده پرداخته است: ماجرای سخنرانی تقی‌زاده در باشگاه مهرگان، ملاقات و گفت‌وگوی کوتاه او با تقی‌زاده، نگاهی کوتاه به زندگانی سیاسی تقی‌زاده؛ تقی‌زاده از نگاه دیگران؛ پاسخ تقی‌زاده به اتهامات.

چون این سخنرانی‌ها در واقع مشاهدات شخصی تقی‌زاده از جریان انقلاب مشروطه است؛ از این‌رو درخور توجه و تأمل است خاصه آنکه مشروطیت بخشی مهمی از تاریخ ایران است و نیز تقی‌زاده هیچ اثر مکتوبی درباره انقلاب مشروطیت از آن نگاشته است.

شایان ذکر است مجموعه سخنرانی‌های تقی‌زاده به وسیله جامعه لیبانیست‌های دانشسری عالی - اشگاه مهرگان - به سرپرستی محمد درخشش که بعدها به وزارت فرهنگ است - با استفاده از یادداشت‌ها و گزارشات سخنرانی‌ها که به‌طور کامل از سر مؤلف در روزنامه اطلاعات به چاپ رسیده بود، جداگانه در سال ۱۳۳۸ منتشر شد. اینک پس از سپری شدن نزدیک به شصت سال جهت آگاه شدن مورخان تاریخ از خطابه‌های مزبور با ویرایش جدید از سوی انتشارات هزاره سوم اندیشه نشر پیدا می‌کند. انتشار این خطابه‌ها دلالت بر آن ندارد که معتقد و موافق با همه مطالب هم‌سنگ

در خاتمه لازم می‌دانم از کوشش‌های میراستر محترم زنده یاد محمد رفیعی مهرآبادی که با دقت و وسواس متن را ویرایش نمود سپاس و قدردانی را بجا آورم و همچنین قابل ذکر است که بخش پیوسته‌ها شامل مقالات و عکس‌ها توسط انتشارات به متن کتاب افزوده شده است.